

Peternák Miklós

Történelem mint kép Fotóidő, történelmi idő. Kairosz és/vagy Kronosz? __

A „vizuális források” alkalmazása (használata, felhasználása) történeti diskurzusban azért okoz(ott) – s itt a jelen idő talán hamarosan elmúlik, akkor eltűnhet majd a zárójel – jelentős nehézséget a történész szakma, egyúttal szinte minden szövegalapú kutatói attitűd művelőinek, mivel a világ ezen adathalmazát nézni és nem olvasni kell. Pontosabban látni, de mivel a képek a közelmúltig (a digitális világ előtt) valójában alig voltak láthatók, így nemcsak a „képolvasás” metodikai nehézségei, hanem a technikai láthatatlanság is nehezítette a megfelelő kutatási gyakorlat kimunkálását. Maradt a klasszikus forma, a kép mint *exemplum* vagy inkább csak mint *illusztráció* – ám mivel ez az attitűd egyre kétségesebbé válik az idővel, s felmerül, vajon e vizuális hozzáadott érték révén a szerzők mit is „világítanak meg”, így e szó korábbi használatának magyar fordítása inkább a „lapszeldísz” lehetne, hasonló funkcióban, mint a középkori kéziratok iniciáléi.

A fotográfia, jelen írás alapvető tárgya azért különös a vizuális források sokaságában, mert a hagyományos médiumoknál több szinten és módon kötött az időhöz, s ahogy a történész munkája sem nélkülözheti az időfaktort, az első technikai kép, a fénykép sincs idő(adat) nélkül. De milyen időkről beszélünk, beszélhetünk itt? Kapcsolható-e a fénykép és a történelem ideje egymáshoz a készítés dátumán túl, illetve mennyire érdemes pontosítani ezt a dátumot? A fényképész *kairosz* ideje és a kronológia miként szinkronizálható? A pontosítás technikáját és hasznát leglátványosabban talán Billy Klüver, az *E. A. T.* alapító mérnöke, Jean Tinguely és Robert Rauschenberg munka- és szerzőtársa mutatta meg magyarul is olvasható könyvében,¹ s az ő példája talán ahhoz is inspirációt adhat, mennyire vegyük komolyan magunkkal hordozott mobileszközeink *Exif* vagy *Geotagging* adatait. De ez a dolgozat nem megy ilyen messzire. Viszont az időfaktorok többszintű bemutatásán túl – néhány városi fénykép vizsgálata alapján – választ ad arra a kérdésre, hogy mikor láthattak először mozgó képeket Budapest lakói, még a Lumière testvérek első párizsi (1895. december 28.) és későbbi budapesti, a millennium évében történt bemutatói és megjelenése előtt.

¹ Klüver 2014.

III. KIVÁLASZTOTT FOTOGRÁFIÁK

Kairosz alakját annak az időtartamnak a jelölésére hívjuk segítségül, mely alatt a fotográfia valójában „készül”, vagyis az exponálás idejének, a fény és a fényérzékeny felület találkozásának tartamára alkalmazzuk, míg minden más idő vonatkozásában, mint például a „külső”, a napi vagy történeti idő, ami alapján datáljuk a képet (például 1894. április 1. Kossuth temetése), Kronosz nyilván alkalmasabb. A különbség szemléltetése végett gondoljunk arra, hogy minden analóg „eredeti” fényképet legalább kétszer ért fény: először a negatívot, majd a pozitív készítése idején azt a képet, amelyet épp látunk. Ez utóbbi – a másolási idő – technikai, és számtalanszor ismétlődhet (épp annyiszor, ahány pozitív készül ugyanazon negatív alapján). A fényképpalkalom kairosz ideje tehát eltűnik, amint a kép „kész”, és bekerül a kulturális tárgyak archívumába – bár maga a kép sok vonatkozásban őrizi a nyomot, melyet a „második fény” hatására élénk tár, vagyis amit ezen szűrő, zajos csatorna alapján próbálhatunk esetleg felfejteni.

A fotográfiai parányi lyukak az idő szövetén, keretezik mindazt, amit épp miattuk már nem merünk a fantáziára vagy az emlékezésre bízni. Persze mindig csak egyetlenegy nézetből, adott perspektívából, melyek inkohereンス sokasága fokozza a tévedés lehetőségét, felülírva a tények megszokott jelentéseit.

Nem ismerjük azt az apparátust, amelyet adott alkalommal a fotográfus megmozgatott, azt az indítékot, amiért épp akkor és épp arra a helyre vonult ki alkalmasint segédei, segítői kíséretében, de láthatjuk a képen azokat a tekinteteket, amelyek figyelik, embereket, akik megszakítják útjukat vagy azt a cselekvést, melyet e konkrét beavatkozás nélkül végeztek volna az adott kép elkészültéig, amelyen láthatóvá váltak: témává és tanúvá alakulva az időfolyamat mediális szakadása alkalmából és a kettős szerep révén hitelesítve e fiktív cselekmény (az észrevétlen ismétlődés rendjének felfüggesztése és új idősíkra, a képsíkra való áttétele) megtörténtének valóságát vagy értelmét.

Azt vizsgáljuk, hogy a folytonos időtakaró mely résein engedi át a fotográfus a fényt, és az így megvont keretben mi válhat láthatóvá, mi akadhat fenn pásztázó figyelmetlenségünk mikroszkopikus hálóján, mely a számtalan megismerhetetlen és megismételhetetlen tényből önkényesen válogatva és a képkészítő eredeti szándékától akár teljesen függetlenül emelhet ki s állíthat új fénybe alkalmi motívumokat. Vagyis előhívva a figyelem munkáját, e sajátos idősztereoszkóp alkalmazásával tehet a kései néző részben kronologikus kísérletet az időnyílás helyének pontosítására, visszaadva valamit az egykori valós szándékok, indítékok megfigyelhetősége szempontjából a fotográfiai cselekmény egykori értelméből, valamint az alkalom, Kairosz jelenlétét feltárva használhatja azt az abszurd helyzetet, hogy olyat lát, amit enélkül soha nem láthatott volna, és így idegen, talán illetéktelen megfigyelőként helyezi át a képtényt vagy a képi jelentést valamiféle mondvacsinált vagy konstruált *Kunstwollen* fikciós mezejébe.

A (fény)képeknek van készítője, adott esetben szerzője. A fénykép azért is különös tárgy, mert legalább két, egymástól különböző nézetet is megenged, ami épp történetiségéből következik, és eltérő interpretációs technikákat kíván, melyek nem feltétlen zárják ki egymást. Tekinthejük műalkotásnak, mely esetben esztétikai-művészeti kontextus vagy nézet kívánatos, tehát elfogadjuk egyedi „épp úgy létét”, anyagát, intaktságát, s beszélhetünk olyasmiről, mint kompozíció, műfaj stb., vagy informált tárgynak tekintjük, mely számos, adott esetben szándéktalanul létrejött és megtartott információ hordozója, s ezek a közvetlen rátekintés alkalmából gyakran nem vagy csak nehezen észlelhetők. Ez esetben a képet – mai szóval – adat-hordozónak tekinti a kutató, aminek egyenes következménye, hogy át is kell(ene) formálnia adat formájú képpé, melyet manapság digitalizálásnak nevezünk.

A fotográfia, amit épp kézben tartunk, csupán a fénykép lehetséges eseteinek egyike, olyan sorozat része, melyből épp ez aktualizálódott. Bizonyos megszorításokkal azonban tekinthető eredetinek, amennyiben tárgyként fogjuk a kezünkben, és nem valamely monitoron nézzük. Eredetiségét akkor értjük meg, ha tudjuk, hogy általában számolnunk kell más, hasonló eredetivel, más, kézzelfogható esetekkel is, melyek különbözhetnek a fent említett esettől. A fotografikus kép lényegesen több információt tartalmaz, mint amit egy adott, eseti példányon látunk, melyek csak a hipotetikus sorozat teljességében jeleníthetők meg. Ebből a paradoxonból vagy inkább potenciális végtelen regresszusból lehetséges a menekülés akkor, ha tárgyunkat műalkotásnak tekintjük. Tehát tételezünk – nem egy készítő, hanem – szerzőt, aki a képek potenciális sokaságából épp ezt a változatot választotta ki, vagyis a képinformációt a továbbiakban az esztétikum sajátosságai felől érdemes interpretálnunk, ami felülírja, legalábbis kiegészíti és átformálja a fotográfiai médium fent említett tulajdonságait. A mű „*épp így léte*” lehetetlenné teszi, hogy javasoljunk például egy másik tónusú vagy részletgazdagabb nagyítást, jobb képkivágást vagy más méretet – bármit, ami az összes egyéb fényképelemzésénél lehetséges technika –, mivel az alkotói nézetet figyelmen kívül hagyva a műalkotásjellegét szüntetnénk meg. Viszont a fotografikus információ vizsgálatánál pontosan ezek az alapvető és leghatékonyabb, autentikus képi technikáink: már a Daguerre műtermét Párizsban 1839-ben (egy nappal annak leégése előtt) meglátogató Samuel Morse, a festő és feltaláló észrevette, le is írta beszámolójában az információtöbblet e szokatlan újdonságát: egy erős nagyítóval elolvashatjuk az utcai falragasz szövegét, amit a képen szabad szemmel nem láthatunk, tehát a lencse a kép vonatkozásban olyan, mint a teleszkóp a természetben.² A mi

2 „...a rajzolat kivételes finomsága felfoghatatlan. Egyetlen festmény vagy metszet sem közelíti meg. Például ha az utca felső szakaszát nézzük és a távoli táblát észleljük, a szem csak any-

III. KIVÁLASZTOTT FOTOGÁFIÁK

nagyítólencsénk a nagy felbontású digitális szkennerek és a megjelenítő komputer monitorja.

Egy kép

Kezdjük a képolvasást. Ezt itt nem metaforikus, hanem (Morse nyomán) konkrét értelemben gondolom – vannak a képeken (itt-ott) olvasnivalók is: üzletportálok, hirdetmények, transzparenszek, plakátok. Klösz György fényképeit használjuk majd példaként – mégpedig azon halmazból válogatva, melyet Budapest Főváros Levéltára (példaadó és követhető gesztussal) bocsátott a Fortepan internetes portál rendelkezésére, hogy nagy felbontású változatban (pontosabban a kutatáshoz legtöbb esetben épp elégséges felbontásban) váljon így széles körben elérhetővé, „közkinccsé”. Munkahipotézisnek ez talán elég, de indoklásként még kevés. Miért éppen Klösz György? Mert „mindenki ismeri”, ő „Budapest fotósa”, a legismertebb 19. századi (magyar?) műtermi fényképész, az egyetlen, akiről megfelelő szintű, a művész-monográfiákhoz hasonló kiállítású publikáció készült stb.

A huszadik század végi hazai Klösz-divat minden bizonnyal Bach Melitta ötlete nyomán kezdődött:

„a múzeum fotósaként arra gondoltam, hogy jó volna kinagyítani Klösz György városfotóiból ezeket a piciny zsánerképeket, amelyeken megfigyelhető a különböző társadalmi rétegekhez tartozó emberek viselete, az utca élete, a pincérek, az utasra várakozó bérkocsisok, fuvarosok, kubikusok, utcapersrők, rakodók, munkába siető hivatalnokok, kommissiózó úriasszonyok világa. A múzeum fotóműhelye készítette el a nagyméretű nagyításokat, amelyeket a Századvégi pillanatok című kiállításon láthatott a közönség.”

nyit tud kivenni, hogy betűsorok vannak rajta, de olyan apró, hogy szabad szemmel nem kiolvasható. Megfelelő minőségű lencse segítségével, mely legalább 50-szeres nagyítást nyújt, minden betű tisztán és jól olvasható, valamint az épületek falán, az utca burkolatán a legkisebb törések és vonalak is. A lencse képre gyakorolt hatása nagymértékben hasonló, mint a távcsőé a természetben.” (A szerző fordítása.)

The Daguerrotype. *New-York Observer* 1839. április 20. 62. EWER ARCHIVE N8390002. Gary W. Ewer, ed., The Daguerrotype: an Archive of Source Texts, Graphics, and Ephemera. http://www.daguerrotypearchive.org/texts/N8390002_MORSE_NY_OBSERVER_1839-04-20.pdf – utolsó megtekintés 2023. május 12.

Érdeemes idézni rövid beszámolója technikai részleteit, valamint konklúzióját:

„A 26x36 cm-es üveglemezek nagyítása két szempontból is problematikus volt; ilyen méretű negatívtartó lemez nincs manapság forgalomban, s megfelelő nagyságú nagyítógéppel sem rendelkezünk. Ez utóbbi következtében kezdetben csak a képszéleken levő jeleneteket nagyíthattuk ki, a képmező közepén elhelyezkedő érdekes figurákhoz nem tudtunk hozzáférni. Amikor a múzeum elhatározta, hogy ebből az anyagból kiállítást rendez, az eredeti felvételekről dupnegatívokat csináltattunk N-31p jelű síkfilmre, amelyet azután nagyításkor 9x12 cm-es darabokra vágtunk, s ez által az addig megközelíthetetlen figurák, jelenetek is hozzáférhetőkké váltak. Egyes képrészek 80–100-szoros nagyításban jelentek meg, képileg mégis élvezhetők maradtak az igen finomszemcsés filmnek köszönhetően. A felnagyított képek pedig azt bizonyítják, hogy Klösz György munkáinak szinte minden négyzetmillimétere értékes információt közöl.”³

Az első példaként megidézendő fotónk a hordozó, az eredeti kartonra nyomtatott „Budapest” feliratú sorozat 180. számú képe. A szám felett olvasható, kézzel írt szöveg: Pest belváros. Előtér Sebestyén-tér, háttér Rózsa tér.⁴ Ismert kép, már akit érdekel a főváros története és/vagy Klösz munkássága, esetleg a századforduló. Egykorú sajtómegjelenéséről is tudunk, a „Klösz 1892-iki fényképe.” kísérfelirattal közzéték, ami lehet akár a szerzőtől származó információ is.⁵ Csakhogy a kép bal oldalán, az épület sarkánál álló, pöttyös ruhás, kalapos hölgy melletti plakátfal alapos tanulmányozása, a nagy felbontású változaton olvasható feliratok korabeli forrásokkal történő összevetése nyomán egyértelműen megállapítható, hogy a kép nem készülhetett 1892-ben, hanem 1893. augusztus–szeptember táján. A részletektől terjedelmi okokból tekintsünk el, de az időpont talán ennél pontosabban is megadható.⁶

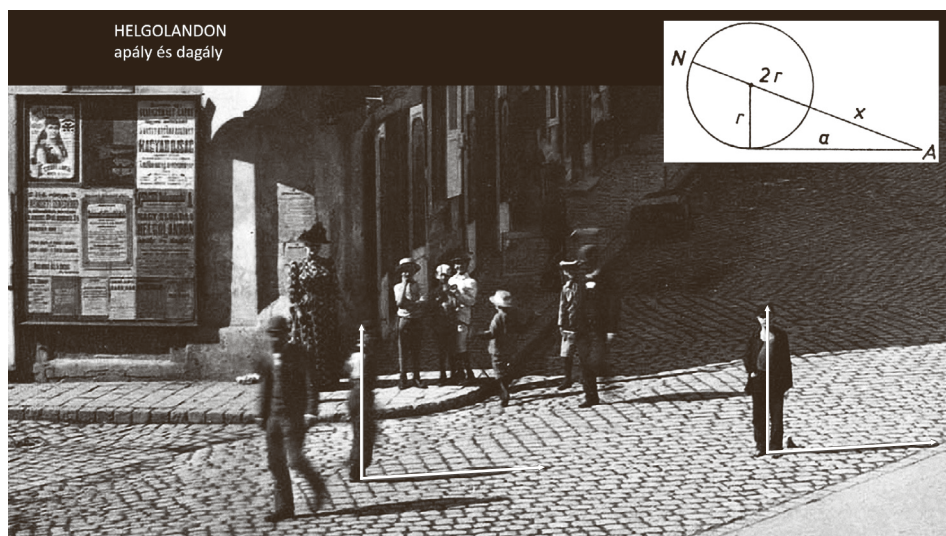
³ Bach 1981: 486–487.

⁴ Fortepan 82504. Adományozó: BFL. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.07.180. Sajnálatos módon a Fortepan a korábban közzétett változat, vagyis a színes szkennelés helyett (mely a képet a hordozó kartonnal együtt mutatta) újabban a „fekete-fehér” korszellem (vagy valamely más, ismeretlen ideológia) történetietlen alkalmazásával digitálisan „retusálva” teszi e képeket közzé, szerencsére a Wikipedia átvette és megőrizte a régi, használható fájlokat. Egyelőre.

⁵ *Vasárnapi Ujság* 1897. július 11. 455.

⁶ Lásd az első illusztrációt: a szerző montázsa az eredeti képrészlet felhasználásával. Emberek mint alkalmi napórák.

III. KIVÁLASZTOTT FOTÓGRÁFIÁK

1. kép

Két kép

Az 1888 óta Budapesten megjelenő hirdetőoszlopok egyikén, mely Klösz Népszínházról készített képeinek centrumában látható, jól olvasható többek közt a Virágkiállítás felirat, még a dátumok is jól kivehetők: 1893. április (a kezdőnap pontosításához sajtósegítség kellene, amiből megtudnánk, hogy ez már egy elhagyott kiállítási időpont, jelesül 29-e), míg a zárónap május 1. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár adatbázisát feltöltő kollégák szintén észrevették ezt, és közzé is tették,⁷ de általánosan nem terjedt el. A Fortepan két publikált képének adatainál ugyan megjelenik a kisbetűs leírásnál az 1893-as évszám, de a nagybetűs dátum 1900-at mond. Ám ez kevésbé érdekes, mint hogy legalább két publikus, jó felbontású képünk van,⁸ hasonló nézőpontból s láthatóan azonos napi időszávban fotózva. Vannak-e azonos szereplők? Melyik kép készülhetett előbb, és melyik később? Nem mindegy, mert ettől függ, hogy a kép előterében, a villamossínek és egy kőkupac közelében látható ember ténykedését hogyan interpretáljuk: épp még kiássa vagy már betemeti az árkot. Nem bosszantva az olvasót az árokásás kifejezéshez kapcsolható lehetséges poénokkal, jegyezzük meg, hogy a helyszín ismerete (mai

⁷ Budapest képtár. Képzazonosító: 000615 (reprodukció).

⁸ Fortepan 57554 és 57559. Az első változatot megtaláljuk Klösz „Budapest” sorozatának 19. képeként is: Fortepan 82344. BFL: HU.BFL.XV.19.d.1.07.020.

Blaha Lujza tér) és a képen rögzített, látható árnyékok elmozdulása alapján (Billy Klüver árnyékelemző példája nyomán) az előbb és utóbb egyszerűen megmondható, és a két expozíció közti hozzávetőleges időkülönbség is becsülhető.

A budapesti Mátyás-templomról készített két felvétel⁹ is ugyanazon nézőpontból, állásból készült, szintén csekély időkülönbséggel. A vertikális változat centrumában az átadás előtt álló templom a restaurálás (újjaépítés) után, a horizontális változaton az utca két oldala, a perspektíva hangsúlyozza a főtémát, és a jobb oldali házfalon látszik egy plakátfal, rajta többek között az 1896-os millenniumi képzőművészeti kiállítás posztere. Az azonos motívumok a képeken egymásra helyezhetők, jól fedik egymást, és a művelet során feltűnhet, hogy az ábrázolt személyek közül legalább öt azonos a két képen, akik ugyan elmozdultak, de valamilyen okból egy ideig (az időt ismét csak az árnyékok változása érzékelteti) figyelemmel kísérték a képműveget.

Két egymáshoz viszonyítható kép, kicsi eltéréssel, új dimenziókat nyit. Amennyiben a nézőpont tér kicsit el, de a látószög azonos, sztereokép keletkezhet, 3D. Klösz budapesti látképeit néha elkészítette és kiadta sztereováltozatban is. Ha a nézőpont azonos és az idő más, ez a mozgathatóság, a történet, a „sztori” csírája, mint két filmkocka, az animáció, a metamorfizmus lehetőségét rejti. Közel már a film, a mozi, az „élő fotográfiák” korszaka.

Klösz városképei két fő csoportba sorolhatók: egyfelől megmutatnak valami újdonságot, ami „épp akkor” készült el, emelték talapzatra, leplezték le, vált láthatóvá a lebontott állványzat eltűnésével, illetve rögzítenek valami pusztulásra ítéltet, amit le fognak bontani, el fog tűnni, meg fog semmisülni, tehát nyomait egyedül a fotográfia őrzi majd. Ezen indítékok egyike sem kívánja meg az ember jelenlétét a képen, vagyis ha jelen vannak, annak oka lehet az arány, a lépték (a fotón a világnak nincs „mérete”) vagy az esemény. Maga a fotográfiai esemény és a téma alapvető létmódja, nyilvánossága mint történés: „épp ott vannak”, s így biztosítják az aktuális jelenérzetet (memento mori) az időrésben. Mindezek kiegészülnek a harmadik szemponttal, s a fenti kettő folytonosan ebbe integrálódik: a sorozatszerűség, a pozitivitás oeuvre-alakító kényszerével, azzal a döntéssel, hogy a gyarapodó képvilág lassan már nem konkrét helyeket, hanem egy várost mutat föl, lakóival együtt. Létezhet olyan algoritmus, amely számba veszi majd az összes személyt, immár nem mint a fotográfiai esemény nézőit és statisztáit, hanem ezen időben kiterjesztett városfilm valós szereplőit. Ehhez az összes fennmaradt Budapest-képet, minden változatot megfelelő méretben, léptékben, azonos for-

⁹ Fortepan 82578. BFL: HU.BFL.XV.19.d.1.08.053 és 82579. BFL: HU.BFL.XV.19.d.1.08.054. Mindkettő a „Budapest” karton-feliratú sorozatból, 248. és 249. szám.

III. KIVÁLASZTOTT FOTOGRÁFIÁK

mátumban össze kell gyűjteni és közös, nyilvános adatbázisba illesztve átadni a potenciális „rendezőnek”, a 21. század történésének.

Több kép

Mondható, hogy Klösz aktivitása párhuzamos Budapest megszületésével. A város-egyesítés előtt érkezik, és a metropolisz felépítése után távozik (az élők sorából). Tudható, hogy az ő életidejével párhuzamosan több remek fotográfus foglalkozott még városképek készítésével, mindenekelőtt Weinwurm Antal, majd az igazán nagy formátumú Erdélyi Mór, a fiatal Balogh Rudolf vagy rövid ideig Békei Ödön – ám Klösz képei nagyrészt megmaradtak: eredeti negatívok, autorizált, kiadott kópiák és sokszorosított verziók mégpedig fontos fővárosi gyűjteményekben, archívumokban. S a Klösz-kultusz és a fokozódó figyelem ezt a kitartó, szorgos, nagyszerű üzletembert mára kivételes szerzővé avatta, nem érdemtelenül.

E kitérő után folytassuk bevált, egyszerű taktikánkat, immár tudatosan keresve „olvasható” képeket, falragaszokat és plakátokat a több mint ezer fennmaradt felvételtől jelenleg megfelelő formátumban elérhető mintegy 300 képet nézegetve. Jártunk már a Szentháromság téren, felfigyeltünk a kofákra és a járókelőkre. Most a tér felől nézve arra az utcára, melyből a Mátyás-templom korábban említett két fotográfiája készült, felmerül: nem ugyanazon kivonulás alkalmával készült-e ez a felvétel is?¹⁰ (A telefonképek korszakában nem felesleges emlékeztetni arra, hogy a 19. században a felvétel készítése komoly előkészületet és apparátust igényelt, elég csak a technika fizikai súlyára utalni.) Amint felfedezzük a plakátokat a szemközti házfalon, azonnal világossá válik, kérdésünk megválaszolható. Kevés olvasás és keresés nyomán egyértelműen mondható, hogy nem ugyanakkor készült a kép, hanem egy évvel korábban, 1895 a helyes dátum. Eközben a „Tárnok utca” utcatábla alatti plakáthalmaz jobb alsó sarkában a „KINETOSCOPE” feliratra leszünk figyelmesek. Fókuszunk megváltozik: immár csak olyan képeket keresünk, melyeken megtalálható ez a felirat. Minthogy Klösz már a millenniumi kiállításra készült, s a potenciális vásárlók számára a meglévő Budapest-készletét új felvételekkel bővíthette, a keresés nem esélytelen. Kicsivel több idő múlva, mint amennyit az előző kép datálásával töltöttünk, a felirat – bár nehezen olvasható – feltűnik a „Károly-kaszárnya” oldalán¹¹ aztán az egyetem¹² melletti plakátfalon és

¹⁰ Fortepan 82332. BFL: HU.BFL.XV.19.d.1.07.008. A Fortepan leírása szerint a kép 1896-ban készült. A Budapest-sorozat 8. számú képe.

¹¹ Fortepan 82361. BFL: HU.BFL.XV.19.d.1.07.037. A Budapest-sorozat 36. számú képe.

¹² Fortepan 82365. BFL: HU.BFL.XV.19.d.1.07.041. Budapest-sorozat 40.

az „Erzsébet árvaleányház” Rottenbiller utcai épülete előtt lévő hirdetőoszlopon.¹³ Több képre nincs már szükség, ez a négy elégséges, abbahagyható a keresés, feltárható, mit rejt a felirat, s talán megerősíthető, hogy a négy képnek időben is köze lehet egymáshoz. Mivel fák csak két képen vannak, a lombozat nem lehet mérvadó, marad a sajtó, vagyis a fáknek a civilizáció okozta alakváltás utáni formája. A hirdetések és kishírek időkontrollja előtt érdemes tisztázni, mi ez a furcsa szó, melyet ma már talán csak a filmtörténészek ismernek, s melynek írásmódja változó az egyes plakátokon (KINETOSCOPE, KINETOSKOPE, KINETOSCOP).¹⁴

¹³ Fortepan 82428. BFL: HU.BFL.XV.19.d.1.07.104. Budapest-sorozat 103.

¹⁴ Második illusztrációnk mutatja a szóban forgó négy képet (4. jegyzet), de megjelölve rajtuk a plakátok helyét, míg a harmadik illusztráció a négy falragasz kivágott és egymás mellé helyezett reprodukcióját – a szerző montázsai.

III. KIVÁLASZTOTT FOTOGÁFIÁK

2–3. kép

A kinetoszkóp egyszemélyes mozi volt, mint ma a laptopunk vagy a mobilunk. 1893-ban mutatták be nyilvánosan Bostonban. Történetéről 1895-ben jelent meg egy (később reprintben többször újra kiadott) forrásértékű könyvecske.¹⁵ Edison terméke, mely üzletileg volt annyira sikeres, hogy európai turnéra is vitték a több példányban legyártott szerkezeteket és a bennük lévő, cserélhető hurokfilmeket, a „tartalmat”.

A kinetoszkóp bécsi bemutatásáról olvasható egy rövid hír a budapesti sajtóban: „A kinetoszkop embermagasságú szekrény, mely a fényképészeti felvételek megelevenítését közvetíti erőművi uton.” A készülékben látható újfajta képekről, azok készítése módjáról is szól a cikk:

„Ezt az aránylag egyszerű eszközt egy korszakot alkotó találmánynak kellett-megelőznie, egy fényképező készüléknek, mely egy jelenetet gyors egymásutánban képes pontosan megörökíteni. [...] egy másodperc alatt 46 fényképet képes felvenni, tehát 2760-at egy perc alatt, mi által egy folytonos

¹⁵ Dickson, W. K. L. and Dickson, Antonia 1895: *History of the Kinetograph, Kinetoscope and Kinetograph-Phonograph*. New York. A birtokomban lévő facsimile kiadás: Museum of Modern Art, New York, 2000.

fejlődésben levő jelenet megörökítése válik lehetővé.” S végül a konklúzió: „most már bármily történeti jelenetet híven meg lehet örökíteni s úgy ábrázolni, a mint tényleg megtörtént.”¹⁶

A tudósítás jellegéből adódóan a szerző (vagy fordító?) nem térhetett ki bővebben arra, mit is jelenthet itt a „történeti jelenet”, valamint a „tényleg megtörtént” kifejezés. A *történés, történet, történelem* szavak lingvisztikai kapcsolatának naiv, köznyelvi használata pusztán az új típusú kép leírásának nehézségeit hivatott közömbösíteni. Mert valójában mi is történik akkor, ha egy adott „jelenetet”, látványfragmentumot nem egyetlen fotó, hanem „kilométerfotográfia”, ahogy a *Photographische Correspondenz* nevezi¹⁷ a hosszú celluloidszalagot, melyen a képsorozat elemei rögzülnek, vagyis egy film rögzít, amelyet már nem közvetlenül, hanem valamely eszköz (interfész) segítségével lehet megnézni? A nézésre fordítandó idő és alkalom kötötté válik, megjelenik a hétköznapokban a projekció, a virtualitás, a közvetett, információáttételen alapuló spektakulum, melyet korábban csak a camera obscurában, majd a laterna magica-vetítéseken lehetett megtapasztalni.

Ilyen szekrények érkeztek 1895 tavaszán Budapestre is, hogy nagyjából egy hónapon át egymást követő két helyszínen láthatóvá, látogathatóvá válva bemutassák az „új fajta élőképeket”, „Edison legújabb és legmulattatóbb” találmányát. Klösz négy képe közül kettőt-kettőt a bemutatók helyszíne egymáshoz kapcsolt, mivel a kinetoszkópot először a Károly körút 28. (Károly-laktanya) helyiségében, majd az Andrássy út 13. alatt lehetett megtekinteni. A „korszak csodája” a hirdetések alapján nagyjából hat héten át, április közepétől május végéig volt Budapestten.¹⁸ A kinetoszkóp bemutatása nem rázta meg alapvetően a főváros közönségét, belesimult az egyéb „csodák” egyre szaporodó és a millenniumi évben kulmináló forgatagába, mint az 5 Dayton, Miss Foy, Corty és Rappo excentrikusok és parodisták, *A magyarok bejövetele* (Feszty-körkép), Babacosta és társai (mind olvashatók négy képünk hirdeteményein).

¹⁶ Edison új találmánya. *Fővárosi Lapok* 1895. március 23. 930.

¹⁷ Kilometerphotographie – Kinématograph – Röntgenstrahlen. *Photographische Correspondenz* 1896. (432.) 411.

¹⁸ Hirdetések a Károly körút 28. címen: *Pesti Hirlap* 1895. április 16. 14; *Pesti Napló* 1895. április 20. 14. Az Andrássy út 13. címen: *Pesti Hirlap* 1895. május 7. 19; *Budapesti Hirlap* 1895. május 12. 13. és május 26. 16. Mindkét helyszínen reggel 9-től este 10-ig nyitva voltak. A Károly körút 28. szám maga a Károly-laktanya épülete, melynek a falán az egyik hirdetés látható Klösz fotóján, míg Klösz másik, ugyanerről az épületről hasonló szögéből készült fényképén ez a hirdetés már eltűnt, és a sok falragasz közül csupán egyetlen lehet a két képen azonos. Fortepan 82327. BFL: HU.BFL.XV.19.d.1.07.003.

III. KIVÁLASZTOTT FOTOGÁFIÁK

A filmfelvétel új típusú időadattal gazdagítja időkatalógusunkat, a perc vagy másodperc törtrészéhez (fotó) képest tartamában kiterjed: a géppuskaszerű sorozatfelvétel adja ezt az illúziót. A filmnek van *hossza*, amennyi ideig tart (a felvétel, a vetítés). Úgy tűnhet, a mozgó képeken Kairoosz alakja megmutatkozik, de ha a felvételi nyersanyagot megnézzük, az egyes állóképek közti osztásvonalak világosan mutatják: e réseken át továbbra is folytonosan elillan.

*

Itt jönne a zárófejezet: *sok kép – nagy kép*, de a még leüthető betűk száma e publikáció vállalt formáját figyelembe véve korlátozott, így ennek kifejtése másik tanulmány feladata lesz. Témája a millenniumi hódoló díszfelvonulás és képei. A *hódolat napja – A nagy diszmenet* 1896. június 8-a hétfőre esett. Tribünjegyeket, helyjegyeket már hetekkel előbb hirdettek az újságok, a felvonulóról részletes, külön programfüzet került kiadásra. Az eseményről háromféle „képi forrást” lehetne összevetni: nagyszámú, kisméretű monochrom fényképet, egy hatalmas, színes, festett körképet, valamint a vonulás egy részletéről készült filmfelvételt.

A hódoló díszfelvonulásról írja Mikszáth Kálmán:

„Az ember úgy érezte, hogy az ősei kikeltek sírjaikból és elvonultak előtte. Hogy az egész magyar történelem elléptetett a tengernyi sokaságnak közepete. De hogy mi volt, hogy volt, elmesélni senki sem tudja. Pedig ugyancsak rá voltak uszítva a menetre a modern kor »fogdmegei«, a fényképező készülékek, a város száz pontján. Maga a szép özvegy trónörökösné is egy kis kézi gépecskével dolgozott a királyi erkélyen. De milyen halavány dolgok ezek a valósághoz képest.”¹⁹

Sok fényképet közölt a sajtó, bár ha azt vesszük, hogy ezen a napon a készített fotók száma ezres nagyságrendű, mivel egyaránt dolgoztak neves fotóműtermek és amatőrök, ez csupán töredék. Az útvonal ismeretében az egyes képkészítők helye, ideje megadható.

A menet nagy és színes felidézésére feltehetőleg a millenniumi, honi körkép-boom hatására Eisenhut Ferenc festő és társai vállalkoztak, nem figyelve fel arra az egyre nyilvánvalóbb tényre, hogy a kinematográfia megjelenésével ez a több mint száz éves médium, a panoráma a végnapjait éli – üzletileg mindenképp. Az Eisenhut-körkép 1898. augusztus 6-án nyílt meg a városligeti körképpalotában, a Feszty-körkép helyén, ami Londonban vendégszerepelt. A honfoglaló magyarok

¹⁹ M–th K. A BANDÉRIUM. *Vasárnapi Újság* 1896. június 21. 414.

helyére bevonultak a „sírjukból kikelt” ősök újrajátszott vagy megidézett szellemei, jelmezesen vagy díszmagyarban. A megnyitót követő sajtóból egy anonim írás részlete:

„A századvégi élet ideges rohanását mi sem jellemzi jobban, mint ez a legújabb körkép. Ilyen nagy stílusban, ilyen festői színekkel, ennyire élethű ecseteléssel még sohasem örökítettek meg hamarabb nemzeti ünnepet, mint ahogy Eisenhut Ferenc és kitűnő munkatársa Márk Lajos varázsolja elénk a millenniumi hódoló díszfölvonulás feledhetlenül szép képét. Ha a történetírás minden idő-kön át ilyen eszközökkel dolgozott volna, ma a népek ezredéves múltját nem fedné annyi homályos, rejtelmes titok s a régmúlt idők nagy embereit, nagy eseményeit vajmi könnyen szemünk elé varázsolhatnók.”²⁰

Alig több, mint egy évig volt nyitva.

Budán, a Dísz téren állították fel a Lumière cég Budapestre látogató munkatársai a kamerát, és készítettek mozgóképfelvételt a menetről. A területet a Dunky fivérek fényképezték, s ha felvételeikből megmaradt esetleg jó minőségű, nagy felbontású eredeti, valószínűleg megláthatnánk a filmkészítőket és kamerájukat. A publikált, cinkográfusok keze alól kikerült, kis újságképeknél ez esélytelen. A Lumière cég kész felvételeit egy hónappal később bemutatták Budapesten, és még 1897 márciusában is vetítették.²¹ A forgatott filmszalag máig fennmaradt, és 2021-ben újra vetítésre került a fővárosban. A Lumière-tekercek kortárs hazai digitalizálói is meglepődtek azon a tényen, amit a dagerrotípiás első amerikai nézője már észrevett: „...a kutatók számára döbbenetes élményt jelentett, hogy ilyen felbontású kép nyerhető ki a korabeli negatívból, amelyen számtalan új részletet fedeztek fel az eddig ismertekhez képest.”²²

Források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

HU BFL XV.19.d.1 Klösz György digitális felvételek (Sorozat)

²⁰ A legújabb körkép. *Pesti Hírlap* 1898. augusztus 7. 5–6. Részletes elemzése: Füzi 2022: 85–105.

²¹ „A milleniumi képek a budapesti június 8-iki hódoló díszmenetből legnagyobb tetszést aratják Lumière cinematographjánál, az élő fényképekben, Andrassy út 41. Mindenki siessen e remekművek megtekintésére. Nincs szebb a természetnél.” *Budapesti Hírlap* 1897. március 21. 8.

²² Filmtörténeti szenzáció: digitalizálva láthatjuk a Lumière fivérek filmezte Budapestet (2021. július 26. 10:58) <https://index.hu/kultur/2021/07/26/filmtorteneti-szenzacio-digitalizalva-lathatjuk-a-lumiere-fiverek-filmezte-budapestet/> – utolsó megtekintés 2023. május 12.

III. KIVÁLASZTOTT FOTOGÁFIÁK

The Daguerrotipe. *New-York Observer*, 1839. április 20. 62. EWER ARCHIVE N8390002. Gary W. Ewer, ed., *The Daguerreotype: an Archive of Source Texts, Graphics, and Ephemera*

http://www.daguerreotypearchive.org/texts/N8390002_MORSE_NY_OBSERVER_1839-04-20.pdf – utolsó megtekintés 2023. május 12.

Dickson, W. K. L. – Dickson, Antonia 1895: *History of the Kinetograph, Kinetoscope and Kinetophone*. New York.

Budapesti Hirlap, 1895, 1897.

Fővárosi Lapok, 1895.

Pesti Hirlap, 1895, 1898.

Pesti Napló, 1895.

Photographische Correspondenz, 1896.

Vasárnapi Ujság, 1896–1897.

Hivatkozott irodalom

Bach Melitta 1981: Századvégi pillanatok. *Fotó* 1981. november 486–487.

Filmtörténeti szenzáció: digitalizálva láthatjuk a Lumière fivérek filmezte Budapestet (2021. július 26. 10:58) <https://index.hu/kultur/2021/07/26/filmtortenet-szenzacio-digitalizalva-lathatjuk-a-lumiere-fiverek-filmezte-budapestet/> – utolsó megtekintés 2023. május 12.

Füzi Izabella 2022: A vurstlitől a moziig. *A magyar vizuális tömegkultúra kibontakozása (1896-1914)*. Szeged.

Klüver, Billy 2014: *Egy nap Picassóval*. Eger.